

JEZIK DUBROVAČKE KNJIŽEVNOSTI I IVAN MAŽURANIĆ

Ivan Mažuranić pripada generaciji koja je bila pozvana da u jeziku izvrši najrevolucionarniji akt u hrvatskoj književnosti. Do ilirskog preporoda hrvatski su pisci pisali svoja književna djela čakavskim, kajkavskim i štokavskim dijalektom prema kraju iz kojega je bio pisac. Doba narodnog preporoda tražilo je političko i kulturno jedinstvo najprije svih Hrvata, a kasnije svih Jugoslavena i Južnih Slavena. Da se to može postići, treba ujednačiti jezik, treba stvoriti jedinstven pravopis i jedinstven književni jezik. Trebalo je u hrvatskoj književnosti učiniti nešto slično što je Vuk učinio u srpskoj književnosti reformom ćirilice i stvaranjem novog književnog jezika na osnovi narodnog. Hrvatima je teško bilo urediti latinicu jer su književnici u Dalmaciji pisali talijanskom grafijom, a književnici u kajkavskoj Hrvatskoj i u Slavoniji mađarskom. Javilo se prije Gajeve reforme 1820. zadarsko kulturno središte sa svojom reformom latiničke grafije koja se razlikovala od kasnije Gajeve, što je izazvalo trvenje između Zagreba i Zadra. U jeziku je bilo još teže jer su hrvatski književnici, kako je već rečeno, pisali štokavskim, čakavskim i kajkavskim narječjem. Trebalo je odabrati jedno narječje koje će postati književni jezik za sve Hrvate. Bilo je najvjerojatnije da će to biti kajkavsko narječje, jer je Zagreb u središtu kajkavskoga narječja. Pored toga najveći broj preporoditelja bio je iz kajkavskog područja (Janko Drašković, Antun Mihanović, Tomo Blažek, Ljudevit Gaj, Dimitrije Demeter, Dragojla Jarnevićeva, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Antun Nemčić, Mirko Bogović i dr.). Međutim, to se nije dogodilo, nego je za književni jezik uzeto štokav-

sko narječje koje kajkavski dio naroda onda nije razumijevao ili samo u nedovoljnoj mjeri. Jedan od najvažnijih razloga za uvođenje štokavskoga narječja u književnost je činjenica da je dotada na štokavskom narječju napisano vrlo mnogo najvrednijih književnih djela: u Dubrovniku ijekavskim govorom, u Makarskom primorju i u Slavoniji ikavskim, a u Bosni ikavsko-ijekavskim. Jezik dubrovačke književnosti bio je najbliži Vukovu jeziku jer je pisan ijekavskim govorom hercegovačkoga zaleđa. To je bilo povodom da su ilirci stvorili odluku da se uzme za književni jezik štokavsko narječje. To je značilo nadovezivanje na jezik starije dubrovačke književnosti i ujedno približavanje Srbima kojima je Vuk dao približno isti književni jezik. Kako je teško bilo odmah uvesti štokavsko narječje u cjelokupnu hrvatsku književnost vidi se po tome što je Ljudevit Gaj izdavao svoje "Novine" najprije na kajkavskom narječju i sa starim pravopisom, a u "Danici" se javljaju štokavski prilozi s novim pravopisom. Godine 1836. Gaj uvodi štokavsko narječje i novi pravopis i u "Novine" i u "Danicu". Tada je kajkavsko narječje izgubilo značenje književnog jezika.

Književnici ovoga vremena imali su dva izvora u jeziku: jezik dubrovačke književnosti i narodnu poeziju. Kako su bili odgojeni u klasičnom duhu, u njihovu jeziku opaža se ponešto i duh rimskih i grčkih klasika, osobito u stilu i redu riječi. Književnik takvoga tipa po jeziku bio je i Ivan Mažuranić. Rođen i odgojen u Novom Vinodolskom s roditeljima i drugovima na ulici razgovarao je čakavskim narječjem svoga rodnog mjesta. U osnovnoj školi u Novome nastavni jezik bio je njemački, jer je Novi kao i svi posjedi zrinjsko-frankopanski potpadao pod Carsku komoru, koja je bila njemačka. Gimnaziju je učio na Rijeci, gdje je učio latinski, talijanski i mađarski. Učio je i znao i francuski, engleski i sve slavenske jezike. U mađarskoj sredini je živio i kasnije kad je studirao filozofiju u Szombathelyu. Prema tome vidimo da Mažuranić nije nikada sistematski učio hrvatski jezik do svršetka svojih sveučilišnih studija. Iako ga nije sistematski učio u školi teoretski, mati mu je pomogla da ga upozna praktički. Ona mu je kao djetetu u osnovnoj školi davala u ruke da čita Kačićevu pjesmaricu, koja je tada bila

omiljela lektira mnogim našim kulturnim radnicima. Od 16. godine života (1830) do 28. godine (1842) ispjevao je Mažuranić više lirskih pjesama u kojima je bio dosta pod utjecajem staroklasične književnosti, a pjevao je i na latinskom jeziku. Po želji Matice ilirske pristupio je 1842. godine dopuni 14. i 15. pjevanja Gundulićeva *Osmana*, koji je s njegovom dopunom izišao 1844. godine. Da uzmogne taj težak zadatak izvršiti, morao je temeljito ući u jezik dubrovačke književnosti, a osobito u Gundulićev jezik, koji je njemu po dotadašnjem poznavanju hrvatskog jezika bio dosta tuđ.

Jezik XVI. stoljeća dubrovačke književnosti bio mu je kao rođenom čakavcu bliži nego jezik XVII. stoljeća Gundulićeva vremena. U jeziku XVI. stoljeća prevladavao je ikavski govor jugoistočnog dijela čakavskog narječja, a već u početku XVII. stoljeća prevladao je ijekavski govor štokavskoga narječja hercegovačkoga tipa.

Pored pretežno ikavskoga govora čakavskoga narječja u jeziku dubrovačke književnosti XVI. stoljeća bilo je i drugih jezičnih osobina koje su posve čakavske ili bliže čakavskom narječju nego štokavskom, npr. čuvanje glasa *l* na kraju riječi i na kraju sloga (*vidil, misal*), neprovođenje novijeg jotovanja (*bratja, pitje, listje, gvozdje*), oblici: *dojti – dojdem, najti – najdem*, sporadična zamjena praslavenskog glasovnog skupa **dj* glasom *j*: *gospoja, meju* itd. U jeziku XVII. stoljeća sve su te osobine zamijenjene osobinama štokavskim ili se još čuvaju samo njihovi rijetki ostaci.

Mažuranić je morao vrlo savjesno proučiti sva Gundulićeva djela i njihov jezik da uzmogne što valjanije izvršiti povjerenu dužnost. Proučivši do u tančine Gundulićev jezik i dikciju, nije u svojoj dopuni upotrijebio ni jednu riječ koja se nije nalazila u onom dijelu *Osmana* koji je ispjevao sam Gundulić. I po sadržaju toliko je ušao u Gundulićevo mišljenje i osjećanje da je dostigao, neki misle i prestigao, njegovo pjesničko stvaranje. To je mogao postići samo zato što se posve uživio u Gundulićevo književno stvaranje.

Nitko od iliraca nije temeljitije ušao u jezik dubrovačke književnosti od Ivana Mažuranića.

I drugi ilirci ugledali su se u svojim književnim djelima u jezik dubrovačke književnosti, jer su nju najviše čitali i učili. Oni su bili zaljubljeni u starije dalmatinske pjesnike. Tome se ne smijemo čuditi jer je ilirska književnost bila mlada i siromašna pa su književnici morali negdje tražiti i pronaći svoje uzore.

Stanko Vraz u svome kritičkom časopisu "Kolo" oštro prigovara ilircima što se u tolikoj mjeri ugledaju u dubrovačku književnost, iako je i on sam visoko cijeni. Ima međutim i jedna jača književnost i po formi i po jeziku i to naša narodna književnost, narodna poezija koja u sebi ima sve elemente našega narodnog duha.

Da se vidi Vrazov stav prema dubrovačkoj književnosti i prema narodnoj, navest ću njegove riječi iz IV. knjige "Kola" str. 80. i dalje: "Ako hoćemo nepristrano da sudimo o naših Dubrovčanih, treba da njihova djela istražimo bez *ikakvog zanesenja*. Vrh u svega treba da prosudimo duh vijeka u kojem su oni živjeli i u koliko je duh taj imao upliv na stvaranje njihovih umnih djela. To je glavno ono *gledište* s kojeg ih suditi valja. Gundulić i ostali najbolji pjesnici dubrovački živjeli su prema koncu XVI. vijeka i na početku XVII. I svemu je svijetu poznato da je onda vladao u Evropi duh starog klasicizma koji se je već počeo izrađati u tzv. školasticizam. Iz Italije, koja je onda stajala na čelu prosvjete evropejske, prebrodio je duh izobraženosti zapadne i u Dubrovnik. Tu su se podigle stolice nauci klasika rimskih i grčkih, i pod uplivom duha crpljenog iz pjesnika klasičkih rodiše se i odgojiše umjetne vile dubrovačke, a jezik naš uzmahnu se na najviši stupanj izobraženosti. Da su i plodovi romantičke poezije talijanske, koja je onda već dovršila zlatni svoj vijek, imali upliv na stvore pjesnika dubrovačkih, toga nitko pametan tajiti ne može, koji znade kako usko bio je onda Dubrovnik skopčan s prekomorskom susjednom Italijom po blagom vezu trgovine i društvenog života. Koji dvoji o temelju ovih naših riječi, ne treba mu ništa, nego da uspoređi *Osmana* s Tassovim *Gerusalemme liberata*. Kao što su vitezi i viteškinje u *Osmanu* samo po imenu slovinski, a srce i duša u njih je

romanska tako isto priznat će svaki nestrani istraživač stvari da su Dubrovčani naši više po formi jezika, nego li po materiji ili skladu njegovom Slovinci. Pa tko se o razlogu tih riječi nije već osvjedočio, toga upućujemo, neka postavi naše pjesnike dubrovačke uz *narodne pjesme*, a poslije toga opet uz pjesnike talijanske zlatnog vijeka, pa da rasudi s dušom jedno prema drugog, a ja kriv, ako ne ispovjedi da su po duhu srodniji s Talijani, nego li sa pjesmami naroda svoga, koji su pravo i jedino mjerilo narodnog duha.

...Nu sve to, što sam dosad spomenuo za Gundulića i Dubrovčane uopće, neka nitko ne misli, da je kazano na umaljenje njihove cijene i slave. Dubrovčani naši jesu alemi-kameni naše starine, zvijezde prethodnice sadašnje prosvjete zapadne. Izim Talijana i Španjolaca ne ima nijednoga naroda u Evropi koji bi se u ono doba jednakim smio ponositi blagom umjetne poezije. Između Slavjana Dubrovčani su prvi podranili na to polje. Drugi bili su Poljaci, nu oni se probudiše kad je književnost ilirska u Dubrovniku slavila već zlatni svoj vijek. Što su Dubrovčani nagnuli više za klasicizmom romantičkim zanemarujući uzore narodne, to je bila moda ili ukus koji je oteo mah u sviju naroda onog i nasljedujućih vijekova kako su brže pomolili glave na polje duševno ili književno. I tekak u današnje stoljeće krenuo je književni duh naroda *drugim* putem, vraćajući se k svome pravom, čistom izvoru, koji udara ispod korijena živog, domaćeg, ispod srca istog puka ili prirode ostavljenog naroda." Ovo Vrazovo opažanje odnosi se na književnost i na njezin duh, ali ne i na jezik.

Vrazov sud o dubrovačkoj književnosti veoma je oštar, jer su naši književnici u to vrijeme poznavali i cijenili i narodnu poeziju i njezin jezik. Prvi nam je dao pouzdanije vijesti o životu lirskih narodnih pjesama u 2. polovini XV. stoljeća J. Šižgorić. Džore Držić uvrstio je dvanaest lirskih narodnih pjesama u svoju poetsku zbirku. Neke je pjesme i sam spjevao po uzoru na narodnu poeziju. Dvadesetak godina kasnije unosi P. Hektorović u svoje *Ribanje* nekoliko narodnih pjesama epskih i lirskih. H. Lucić piše svoju *Robinju* pod izvjesnim

utjecajem naše narodne pjesme. Zadrani J. Baraković donosi u svojoj *Vili slovinki* divnu bugaršticu *Majka Margarita*. U djelima Dinka Ranjine, Nikole Nalješkovića, Marina Držića, a pogotovu u djelima Ivana Gundulića opaža se znatan utjecaj oblika narodne poezije. Prema tome nije se moguće posve složiti s Vrazom u ocjeni sadržaja stare dalmatinske književnosti. U njoj je bilo mnogo elemenata i utjecaja narodne poezije, a osobito utjecaj jezika narodne poezije i stiha, osmerca i deseteraca.

Kad je riječ o jeziku Ivana Mažuranića, potrebno je utvrditi da u njegovu pjesničkom jeziku *Smrti Smail-age Čengića* ili u kasnijim izdanjima *Smrti Smail-age Čengića*, štampanoj prvi put 1846, tj. dvije godine nakon dopune *Osmana* ima više-vrsnih jezičnih elemenata.

U prvo doba Mažuranićeva pjesničkog stvaranja opaža se jak utjecaj jezika i stila rimskih i grčkih klasika, u drugom razdoblju utjecaj jezika i stila dalmatinskih pisaca, a u trećem razdoblju utjecaj jezika i stila narodne poezije. Ponešto je na nj utjecala i narodna poezija njegova rodnog mjesta Novog Vinodolskog i govor Crnogoraca, jer je i motiv uzet iz područja Crne Gore. Budući da u djelo ulaze Turci, u njegovu jeziku ima i riječi iz turskoga, arapskoga i perzijskoga jezika, ali vrlo umjereno.

Elementi staroklasični u *Smail-agi* su mnogobrojni. Prvi je neprirodan poredak riječi i vanjski oblik kao i reminiscencije iz starih klasičnih pjesnika. U *Haraču* upotrijebio je složeni ukrasni pridjev: konji *krilonozi*, što nije običaj u našem narodnom jeziku. Danovanje čete na Morači udešeno je prema prizoru u 174. stihu I. pjevanja Vergilijeve *Enejide*. Na mnogo mjesta u njegovu djelu susrećemo reminiscencije iz Vergilijeve *Enejide* i iz Horacijevih pjesama. Iako u Mažuranićevu djelu ima dosta staroklasičnih elemenata i potpunih oponašanja i prevođenja riječi i izraza staroklasičnih, nas više zanimaju elementi dubrovačkog jezika. Mažuranić je kao i Gundulić upotrebljavao mnogo trope i figure (antiteze, ironije, sarkazme, amfibolije, onomatopeje). Ugledanjem na Gundulića Ma-

žuranić je uplitao u svoje djelo duboke sentencije i refleksije i gomilao sinonime imeničke i glagolske. U jeziku pak ima jasnih dokaza da je on stajao pod utjecajem ne samo Gundulića nego i drugih dubrovačkih pjesnika. Jedna od važnih jezičnih osobina koju susrećemo u *Smail-agi* jest mijenjanje velarnih suglasnika (*k, g, h*) ispred *i* kod pridjeva u strujne dentale (*c, z, s*) kao u jeziku dubrovačke književnosti: *visocim, nejednocijem, trostrucijem, družijem, tisijeh, glusijeh*. Mažuranić poput Dubrovčana obično ne umeće epentetskoga *l* između labijalnih suglasnika i glasa *j*: *robje, kopje, slovjaše*. Glas *jat* mu daje refleks *ije* u nastavcima pridjevskim i zamjениčkim gdje je i onda bio kao i danas u drugim krajevima obično refleks *i*: Brdom *kamenijem*, junaka *biranijeh*, dahom *junačkijem, nejednacijem* letom, zaigrajte poljem *ravnijem, trostrucijem* zubom, *svojijem* znojem itd. Veoma su česti stariji oblici za pojedine padeže kao u Gundulića: vašijem *Brdom kamenijem* (dat. pl.), za *junaci* (instr. pl.) stoji trka konja pod *slugami* (instr. pl.), *verigami* (instr. pl.), *njimi* (instr. pl.), krvavijem *nokti* (instr. pl.), pred *svjedoci* (instr. pl.), s ljutijem *noži* (instr. pl.), *gusal* (gen. pl.) i brojni drugi primjeri. Često Mažuranić upotrebljava riječ *pùt* (ljudsko meso, ljudska koža), što susrećemo u Gundulića. Dubrovački su oblici: *pastijer, duplijer* (velika voštana svijeća), *rijeti* (reći), *proz* (kroz) *proz mrak sc'jeniš* i drugi. U *Smail-agi* ima i u nekim izrazima reminiscencija na Gundulićev *Osman*. Evo ih nekoliko: *R'jekom krvca poljem teče* (Mažur.), *Gdi krv rijekom odsvud teče* (Gund.), *Turskom krvi sad omastit ruke* (Mažur.), *Turskom krvi more omasti* (Gund.), *Sve je grijeh, sve su djela prika* (Mažur.), *slijediše djela prika* (Gund.). Ovdje treba istaći da u Mažuranićevu jeziku ima dosta riječi i oblika iz crnogorskog jezičnog područja. Takvi su npr.: On je što *ve* (vas) u nevolji jači; on milostiv što *ve* (vas) nebom štiti; nit bi zato barbarin *ve* (vas) zvali; štono sam *vi* (vam) Turčin pripravo; *četvrticu* (mj. četvrtinu) ovna; daj, *šestinu* (mj. šestoricu), dobri gospodaru.

Budući da je motiv uzet iz tursko-crnogorskog života, u Mažuranićevu jeziku ima i dosta riječi i izraza iz turskog jezi-

ka jer je htio i jezikom dati boju kraja u kome se radnja vrši. Takve su riječi, pored turskih imena: *aga* (gospodar), *dželat* (krvnik), *aman* (milost), *medet* (božja pomoć), *kavaz* (stražar), *rakčîn* (duboka kapa), *delija* (junak), *fenjer* (svjetiljka), *kulaš* (konj mišje dlake), *sofra* (sto), *mejdan* (boj, dvoboj).

Narodna poezija koja se pjevala u Hrvatskom primorju i po cijelom našem narodu također je u Mažuranićevu jeziku ostavila vidnog traga ne samo u vrstama stiha (osmerac i deseterac) nego i u jeziku.

Mažuranić je narodnu pjesmu mnogo čitao i dobro poznao. Smrt Smail-age zabilježena je u više narodnih pjesama, dotada je Vuk bio izdao više knjiga narodnih pjesama, a Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* bio je omiljela lektira svih iliraca. Nije čudo što se u *Smail-agi* nalazi vrlo mnogo stihova ispjevanih po uzoru na narodnu pjesmu. D. Bogdanović u svom izdanju *Smrti Smail-age Čengića*, Zagreb, 1918, navodi te primjere na 7 strana.

Osobito se u Mažuranićevu djelu susrećemo s velikim brojem ukrasnih pridjeva kojima obiluje narodna pjesma. Takvi su: *bijel*: bijela sira, bijele ruke, bijeli dan; *ljut*: ljute rise, ljut jatagan, ljuta nevjernika, haračlije ljute, ljuta guja, nevolja ljuta; *težak*: težak grješnik, grada teška, rana teška; *dobar*: dobar starac, dobar junak, dobar konj; *častan*: krst časni, oltar časni i brojni drugi. I mnoge riječi su uzete iz narodnoga jezika kao: *babo* (otac), *srdašce*, *krvca*, *noćca*, *konjic*.

Navedene činjenice ukazuju na to da je Mažuranićev ep ne samo po sadržaju savršeno literarno djelo nego i po jeziku u kome su na majstorski način isprepleteni elementi jezika starih rimskih i grčkih klasika, dubrovačkih pisaca, crnogorskih govora, jezika narodne pjesme i turskog, arapskog i perzijskog jezika, a da nigdje nije narušen sklad između sadržaja i jezika. Tako je Ivan Mažuranić u ono doba kad je novostvoreni književni jezik bio još u prvoj razvojnoj fazi, pokazao put kojim treba stvarati književni jezik. On se u svom epu držao uglavnom dubrovačke književnosti XVII. stoljeća, ali nije bježao ni od osobina drugih govornih područja jer razborito i umjereno

unošenje riječi iz svih naših narječja neprestano osvježava i obogaćuje leksički fond našeg književnog jezika.

“Kolo”, nova serija, III. (CXXIII), br. 9–10, str. 398–403; Zagreb, studeni–prosinac 1965.